

Manuscris de la Ribagorça vs. manuscris del Matarranya: un assaig de dialectologia diacrònica

Javier Giralte Latorre (Zaragoza)
María Teresa Moret Oliver (Zaragoza)

Summary: Over the last 25 years, the research carried out on the use of northwestern *scripta* (written medieval Aragonese) in 14th- and 15th-century documentation found in *La Franja* (Aragon), has provided us with very interesting data. However, these works have focused on describing the written language of a set of manuscripts, rather than on comparing documents originating from different areas in this territory. The aim of this paper is to confirm that there are differentiating features between the manuscripts from Ribagorça (Huesca) and those from Matarranya (Teruel), which demonstrate that diatopic variation already existed in those times, and also give us an insight into what the living language of that time was like in those regions. Always, of course, with the caution one must apply when attempting to establish the features of different dialects that existed in medieval times.

Keywords: Catalan Language, history of the language, dialectology, *La Franja* in Aragón, medieval times, modern times ■

Received: 12-03-2020 · Accepted: 11-09-2020

■ 1 Introducció

Per a l'estudi de les llengües romàniques de la Península Ibèrica, el text literari és una font d'informació indiscutible. Gairebé totes tenen veritables tresors sobre els quals han focalitzat la seva atenció els filòlegs per tal d'estudiar-les des d'una perspectiva històrica. A la regió d'Aragó, però, la realitat és força diferent pel que fa a les seves llengües minoritàries: d'una banda, perquè l'aragonès només es fa present escadusserament en alguna composició poètica del segle XIII (*Razón feita d'amor*, *Libre dels tres reys d'Orient*) i en obres de Johan Ferrández d'Heredia del segle XIV, a banda dels textos en aljamià i les obres jurídiques a partir de les quals s'han pogut obtenir dades interessants de com era aquesta llengua a l'edat mitjana; i d'altra, perquè no existeix cap autor oriünd de l'àrea catalanoparlant d'Ara-

gò d'època medieval (tret de Guillem Nicolau amb les seves traduccions), a diferència del que succeeix a Catalunya, el País Valencià i les Illes Balears, on es desenvolupà una important producció que constituí una autèntica època daurada per a la literatura en llengua catalana. Aquesta absència d'obres literàries medievals en aragonès o en català procedents d'Aragó fa que les fonts no literàries esdevinguin un element cabdal per a conèixer el passat d'ambdues llengües dins la susdita regió.

Motivats per aquesta circumstància, un grup de professors de la Universitat de Saragossa, encapçalats pel Dr. Jesús Vázquez Obrador, ens proposarem d'estudiar l'aragonès i el català en manuscrits produïts en municipis d'Aragó durant els segles XIV i XV. Aquests documents han estat recollits gràcies al projecte de recerca titulat *Aragonés y catalán en el pasado. Diacronía y variación lingüística en documentación de los siglos XIV y XV ubicada en archivos aragoneses* (FFI2014-52360-P), dut a terme entre 2015 i 2018, el qual ha tingut continuïtat en el projecte *Aragonés y catalán en documentación del siglo XV ubicada en archivos aragoneses. Diacronía y variación lingüística*, concedit per la Universitat de Saragossa per al període 2019–2020. L'estudi de la *scripta* d'aquestes dues centúries, segles XIV i XV, és especialment important en el cas de la Corona d'Aragó perquè en 1412, després del conegut Compromís de Casp, es produí un canvi de dinastia reial, de manera que accedí al tron aragonès Ferran d'Antequera, regent del regne de Castella i pertanyent als Trastàmara castellans (encara que també nebot de Martí I "l'Humà", el seu predecessor, d'arrels aragoneses). Aquest succés suposà indubtablement una fita en l'esdevenidor de l'aragonès i el català a l'Aragó, tant pel que fa al seu progressiu abandonó en l'àmbit administratiu, com pel que respecta –sobretot en el cas de l'aragonès– al retrocés del seu ús oral, circumstàncies que s'agreujaren amb la unió dinàstica de Castella i Aragó després del matrimoni d'Isabel i Ferran en 1469.

En el cas concret del català, llengua a la qual dedicarem aquestes pàgines, el procés esmentat s'aguditzà notablement a partir del darrer terç del segle XV i el primer del segle XVI, quan les notaries, els consells i les senyories de la Franja, que havien utilitzat la llengua catalana (al costat del llatí) des del segle XII, adoptaren el castellà. No hi ha dubte que la conjuntura política afavorí aquesta circumstància, de la mateixa manera que ho feu en el conjunt dels territoris catalanòfons d'Espanya, fet que es palesa igualment en la producció literària en català, tan abundosa durant tota l'època medieval i tan limitada a partir del segle XVI. No obstant això, a diferència de l'aragonès, el català no experimentà una regressió en el nivell oral de la

llengua, perquè avui perviu en els mateixos indrets en què es parlà després de la fi de la Reconquesta.

Com hem assenyalat abans, la inexistència a l'Aragó d'obres literàries medievals escrites en català exigeix fer atenció a tots aquells manuscrits que es generaren en els municipis que actualment constitueixen la Franja d'Aragó, i per això la nostra contribució es fonamentarà en alguns documents notariaus que es redactaren en aquesta zona durant els dos últims segles de l'edat mitjana, textos essencials per a l'estudi de la llengua catalana en terres aragoneses (veg. Farreny, 2004: 15); geogràficament, ens cenyirem als dos extrems d'aquest territori, la Ribagorça i el Matarranya, perquè en ambdues comarques s'han localitzat manuscrits dels segles XIV i XV. El nostre propòsit és esbrinar si aquests documents medievals tenen realment valor des d'una perspectiva dialectal, perquè, com ja sabem, la uniformitat del llenguatge jurídic medieval restringeix la possibilitat que aflorin elements realment diatòpics. Durant les dues centúries esmentades, els funcionaris de les diverses administracions municipals de la Corona d'Aragó demostren una utilització del català prou elaborada i fortament establerta, principalment per haver imitat la llengua i l'estil de la Cancelleria (Ferrando / Nicolàs, 1993: 78 i 89).¹ Aquesta solidesa de l'estatus de la llengua catalana contribuï definitivament a la confecció d'una *scripta* bastant homogènia, tot i que hi solen emergir trets de l'oralitat corresponents al dialecte propi del territori en què foren escrits o de l'escrivà que els redactà. Ens guien, en aquest punt, les paraules de Veny (2001: 49) quan afirma que són justament aquests textos no literaris els que més informació poden aportar-nos sobre els elements populars d'una àrea dialectal concreta, perquè són productes on la forma no compta sinó el contingut, a diferència de les obres literàries.

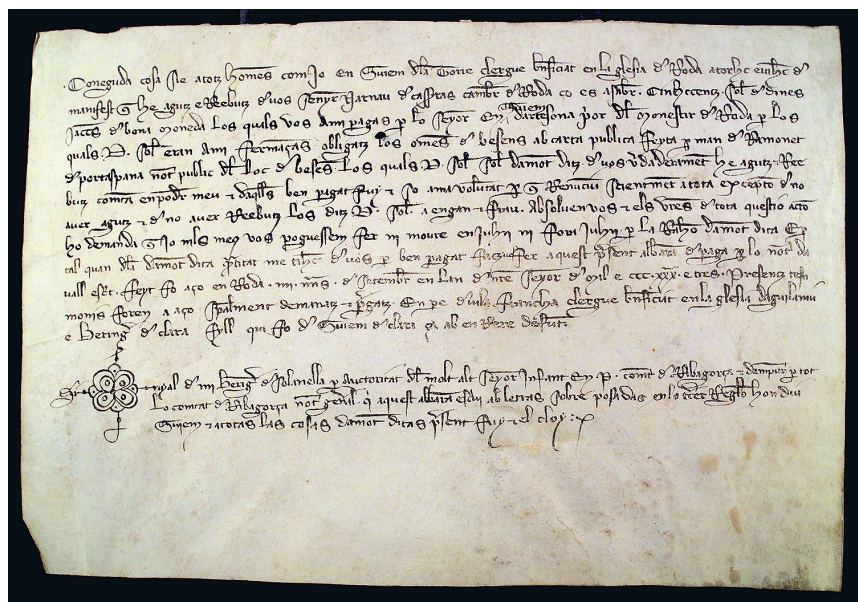
Ens els darrers 25 anys s'han elaborat bastants treballs que aporten dades força interessants sobre la *scripta* nord-occidental que roman reflectida en documentació medieval i moderna produïda en els municipis de l'espai geogràfic aragonès catalanòfon. Però, també és cert que, en general, són contribucions que es concentren en la descripció de la llengua escrita d'uns manuscrits determinats (acompanyada, en certes ocasions, de l'edició dels textos), a través de la qual demostren que molts dels trets comentats són generals en la *scripta* catalana medieval i alhora que hi ha solucions que reflecteixen la realitat dialectal d'aquesta zona d'Aragó en aquella època. Hem comprovat, doncs, que no s'ha dut a terme una comparació entre

---

1 Cal subratllar, però, que des d'aquest moment es fa cada cop més significativa l'accentuació dels fenòmens dialectals (Nadal / Prats, 1996: 45).

documents procedents de diferents àrees de la Franja d'Aragó i, per aquest motiu, el nostre objectiu inicial va una mica més enllà de la mera descripció, perquè volem comprovar si hi ha diferències diatòpiques entre els documents ribagorçans i els matarranyencs. Confirmarem, un cop més, que els documents produïts en notaries de la Franja en època medieval estaven escrits en un català completament coincident amb el que es testimonia en altres contrades, però també que s'hi mostren trets diferenciadors que permeten demostrar que la variació diatòpica ja existia llavors i, en certa manera, també albirar com era la llengua viva d'aleshores a la Ribagorça i al Matarranya. Això sí, amb la prudència que cal tenir a l'hora de determinar el dialectalisme en l'època medieval; com adverteix Ferrando (2001: 526), «sempre s'hauran de relativitzar les dades, ja que ben sovint s'ha d'entendre el dialectalisme de l'època simplement com a tendència cap a la preferència d'un mot o d'una variant formal en una determinada zona».

■ 2 Manuscripts

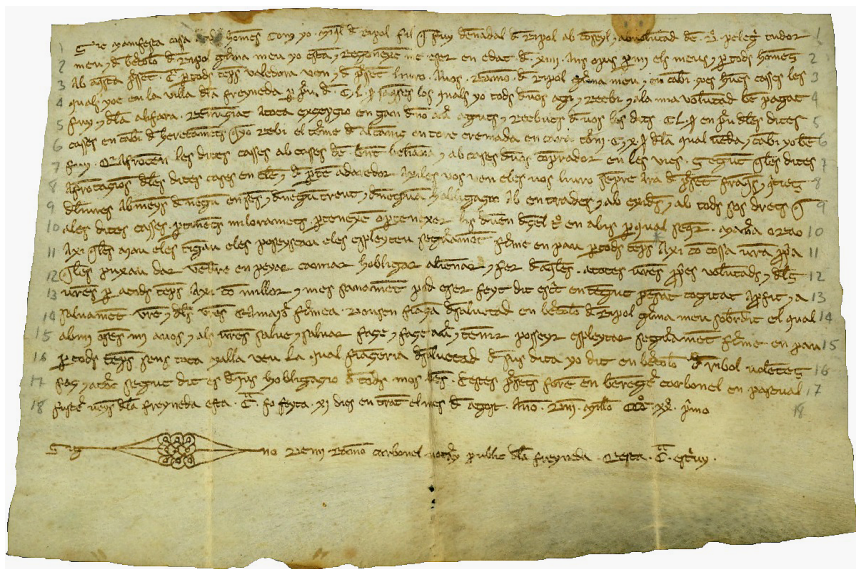

Imatge 1. Guillem de la Torre, clergue beneficiat de l'església de Roda, reconeix haver rebut d'Arnau de Casserres 500 sous jaquesos que devia al prior del monestir de Roda.

Notari: Beringuer de Solanella (Roda d'Isàvena, Osca)

Abans de procedir al comentari dels trets lingüístics seleccionats, presentarem, encara que sigui breument, els documents que hem emprat a l'hora d'enllestir la nostra recerca.

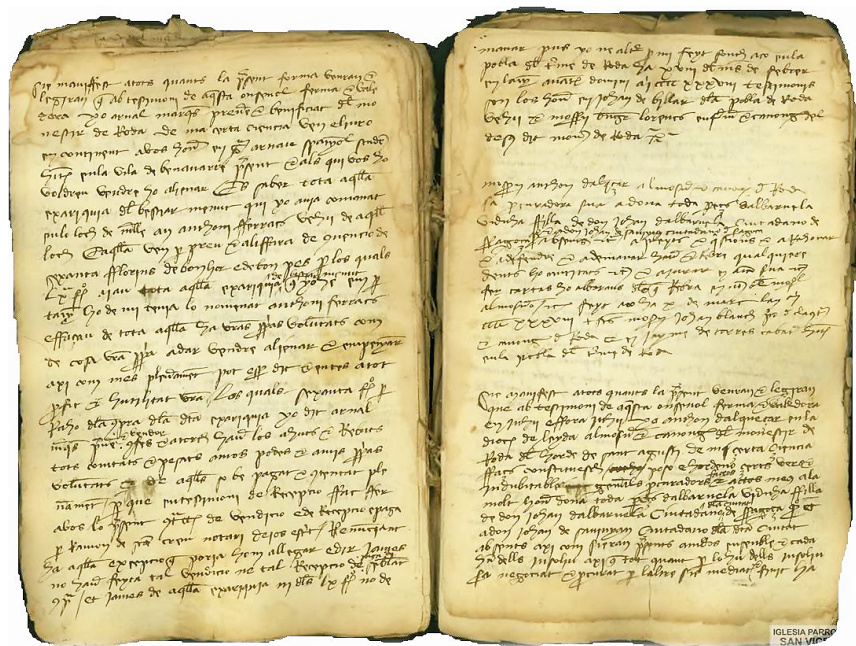
■ Pergamins del segle XIV, prou abundants i ben conservats gràcies al suport físic amb què foren confeccionats. La seva tipologia textual és molt variada: peticions de fiança, cobraments i reconeixements de deutes, requeriments, establiments emfitèutics, donacions, sentències arbitrals, censals, confirmacions de drets, arrendaments, reclamacions de terres, cartes, albarans, compravendes, concòrdies, dipòsits, embargaments, tutories. El conjunt de pergamins de la Ribagorça conté textos referits a diversos municipis d'aquella comarca (Benavarri, Roda d'Isàvena, Sant Esteve del Mall, Serradiu, Lasquarri, Güell, Graus, Llaguarres, Nocelles, Estadella, Esdolomada). Foren redactats entre 1304 y 1398. Els 46 pergamins aplegats pertanyen al fons de Roda, procedent de l'antiga catedral de Roda d'Isàvena (Osca), el qual es troba dipositat en l'Arxiu Capitular de Lleida (veg. Moret, 2010).

Imatge 2. Albarà on es reconeix que Miquel de Ripoll rep del seu germà Ramon 150 sous jaquesos per la venda d'unes cases a la Fresneda. Notari: Ramon Carbonell (La Fresneda, Terol)

Quant al Matarranya, s'inclouen pergamins referits a diferents municipis de la comarca, que foren redactats entre 1305 i 1392 (veg. Giral / Moret, 2018). Són 50 manuscrits que provenen fonamentalment dels arxius municipals de Fondespata, La Fresneda, Massalió i Calaceit, però també, encara que en una quantitat menor, de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, Arxiu Comarcal del Baix Ebre i Arxiu Capitular de Tortosa.

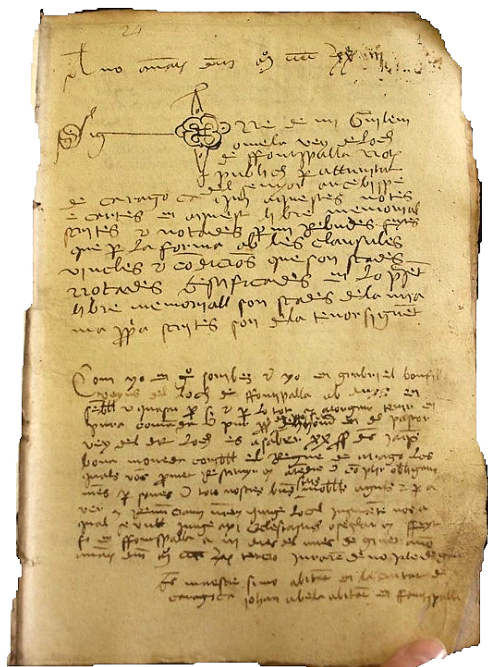
■ Protocols notarials del segle XV, un conjunt de llibres escrits en paper, especialment interessants perquè donen una aproximació més pregona de la realitat material de la gent de la Ribagorça i el Matarranya. A més, ofereixen la possibilitat d'entendre millor el complex teixit social i econòmic del final de l'edat mitjana i el començament de l'edat moderna. La tipologia textual de les minutes també és molt variada: cartes de reconciliació, vendes, cobraments de deutes, pagaments, préstecs, capitulacions matrimoniales, testaments, codicils, disposicions o agermanaments. Són Roda d'Isàvena i Fondespata les localitats on se'n conserva un bon nombre, enfront de la resta de municipis frangencs.

Imatge 3. Detall del protocol de Ramon de Santa Creu de 1438 (Roda d'Isàvena, Osca)

En el conjunt de Roda d'Isàvena prenem com a base del nostre estudi els protocols dels notaris Ramon de Santa Creu (1433, 1434, 1438 y 1439) i Antoni Rollan (1460–1464). Pertanyen a l'arxiu parroquial de Roda d'Isàvena (Osca), i es poden consultar en el *Sistema de Información de los Archivos de Aragón* (veg. *DARA*).

El conjunt de Fondespata està integrat per protocols dels notaris Pere Oriola (1398–1429) (veg. Giralt, 2019), Guillem Omella (1472–1474) i Pau Pastor (1498–1499). Es conserven a l'arxiu municipal de Fondespata (Terol).²

Imatge 4. Detall del protocol de Guillem Omella de 1473 (Fondespata, Terol)

■ 3 Trets dialectals significatius

Hem assenyalat abans que el llenguatge jurídic utilitzat en aquests documents ha dificultat que hi apareguin elements dialectals. La confrontació dels textos ressenyats, tot i procedir d'àrees geogràfiques diferents i estar

2 De moment, només es pot consultar a *DARA* el protocol de Pere Oriola (veg. Giralt [2019], on hi ha una edició completa de les minuts que hi conté), encara que hi apareixen referenciats els de Guillem Omella i Pau Pastor.

redactats per mans distintes, permet comprovar, una vegada més, l'existència d'una homogeneïtat escripturària sorprenent: la scripta que s'usa en els manuscrits té poques diferències significatives, que en molts casos no va més enllà dels gustos o les preferències dels escrivans (o també de llurs vacil·lacions). Aquesta uniformitat s'observa, fins i tot, en el fet de compartir peculiaritats gràfiques amb les àrees frontereres de l'aragonès i del català, encara que es pot afirmar que els redactors dels documents ribagorçans es mostren una mica més conservadors que els del Matarranya. Segons Moret (2010), així es palesa, per exemple, en la representació gràfica de -LL- i dels grups de iod -LY-, -C'L-, -G'L-, de manera que en els documents de la Ribagorça hi ha més casos de -ll- procedents de la geminada (*davall, collida*) enfront de més exemples de -hy-, -yl-, -yll- per als grups consonàntics (*Pahyàs, payller, consseyl, oveyllas, buyll, abeyllas*); en canvi, en els textos del Matarranya predomina en tots els casos -ll- (*muller, palliça, perills, consell*), al temps que s'hi evidencia clarament la confusió gràfica (*vullen, perillós, davayll, eyll*).

Cal recordar, però, les paraules de Coromines (1997: 277) quan afirmava que, sota aquella “koiné” catalana, s'ocultava una llengua viva més diversificada, tal vegada propera ja a la que es manifesta avui en la seva divisió dialectal. I justament aquesta circumstància és, com hem dit, la que volem confirmar en els manuscrits de la Franja d'Aragó esmentats, per tal de veure si realment en aquella sincronia hi ha constituents marcats dia-tòpicament i si aquests estableixen diferències entre l'àrea septentrional i l'àrea meridional de la Franja, de la mateixa manera que ocorre actualment.

■ 3.1

Des d'una perspectiva diacrònica, atestem alguns resultats en l'evolució fonètica que comparteixen els documents de la Ribagorça i el Matarranya, els quals també predominen en els manuscrits medievals propis de l'àmbit occidental del català, però no tant en els de l'oriental. És el cas del grup primari -CT- i el secundari -C'T-, ja que en tots els documents consultats abunden els exemples de -yt-, amb vocalització de la consonant velar travada: *feyt, feyta, feyts, feytas/feytes, pleyt*, enfront de *fet* (i variants), *plet*. No obstant això, hi ha una diferència entre els documents ribagorçans i els matarranyencs, perquè en els primers només s'atesten tres casos de *fet* (Roda, 1304) i sis de *feç/feçs* (Roda, 1328, 1365),³ mentre que en els segons ja són

3 Al costat dels exemples hem inclòs una referència entre parèntesis, en la qual s'indica llur procedència i datació.

més abundants (Fondespatla, 1363, 1379, 1386, 1414, 1420, 1474, 1498 *pàs-sim*); justament a l'àrea del Matarranya *-et-* és l'únic resultat que avui es conserva, tret de Maella.⁴ Això ens pot donar una idea que en aquella època aquesta solució començà a retrocedir a la zona sud de la Franja, de la mateixa manera que en altres àrees catalanoparlants, i que contràriament, si més no a la llum dels escrits, es mostrà més resistent a la Ribagorça, cosa que explicaria que avui perduri com a solució específica del català ribagorçà i del pallarès (cf. Veny, 1991: 144).

Podem esmentar igualment el canvi vocàlic *e > i* característic del català occidental que s'observa en *gíner* < ll. JĒNUARIU (Roda, 1365, 1391, 1392, 1394, 1396, 1434 *pàs-sim*; Fondespatla, 1343, 1359, 1371, 1372, 1400, 1401, 1472 *pàs-sim*), *girmà* < ll. GĒRMANU (Roda, 1438; Fondespatla, 1399, 1401, 1403, 1404, 1407, 1473) per influx de la consonant palatal inicial (*DCVB*; Diéguez, 2001: 53), encara que no sigui de forma sistemàtica en tots els manuscrits.

També trobem solucions generalitzades en el català medieval, però que amb el temps han restat confinades a una àrea dialectal reduïda. És el cas de l'absència de pròtesi consonàntica en l'adverbi *huy* 'avui' (Roda, 1329, 1377, 1391, 1394; Fondespatla, 1369) i els numerals *huyt* 'vuit' (Roda, 1377, 1391; Fondespatla, 1379), *dehuyt* 'divuit' (Roda, 1376), *huytanta* 'vuitanta' (Roda, 1394; Fondespatla, 1401, 1410), restringida actualment al valencià (*ALDC* VIII, 1960, 1963, 1967). Tot i així, hi ha un exemple de *vuy* en els pergamins de Roda (1388), un de *vuytanta* en els de Fondespatla (1386), un de *vuyt* en els protocols de Roda (1439) i un altre de *vuit* en els de Fondespatla (1398), que ben bé podrien ser testimonis de la preponderància de les solucions protètiques en aquell moment també a la Franja.

Així mateix, podem comentar el substantiu *ferre* (Roda, 1438; Fondespatla, 1400, 1429), una mostra de l'estadi intermedi entre l'arcaic *ferr* < ll. FĒRRU i el posterior *ferro*, amb una vocal palatal de suport de la consonant vibrant; és una forma usual en el català antic, encara que *ferro* ja era la preferida entre els escriptors de mitjan segle XV (cf. Farreny, 2004: 195). Actualment tan sols queda rastre en la toponímia del domini lingüístic occidental, tot i que s'usa *ferri*, amb tancament de la vocal final, en el Pallars, la Ribagorça i la Llitera (veg. *DECat* III, 980b–981a; *ALDC* III, mapa 586; Giralt, 2005).

4 Aquest fet no és gens estrany perquè ja Coromines (1970: 105) es referí al català de Maella com a illa dialectal curiosa en la qual hom veu moltes semblances amb els parlars de l'Alta Ribagorça; Pere Navarro (1996: 337) el catalogà de ribagorçà valencianitzat.

Tanmateix, la distinció dialectal interna de la Franja d'Aragó també es posa de manifest en els manuscrits a través d'alguns resultats que encara es conserven en el parlars vius. Així, els grups -BY- i -GY- ofereixen en els documents ribagorçans una evolució a semivocal [j] quan quedaren en posició final de paraula, segurament un fenomen d'origen arcaic (Recasens, 2017: 199): *roy* < ll. RUBÉU (Roda, 1433), *may* < ll. MAGĪU (Roda, 1316, 1397, 1438, 1439). Aquesta és la solució característica del català ribagorçà (igual que del pallarès) i arriba fins a la comarca de la Llitera (Vený / Masanell, 2015: 260; *ALDC* VIII, mapa 1796). En canvi, en els textos del Matarranya, els susdits grups evolucionen a consonant palatal [tʃ] com en català comú: *royg/rog*, *mayg/mag*.

Un altre tret del català ribagorçà, que es manté en tot el català pirinenc i en benasquès (Giralt, 2011: 127), és el resultat antic del grup romànic -N'R-, que es localitza en mots com *divenrres* < ll. DIE VĚNĚRIS (Roda, 1433, 1438), *genre* < ll. GENĚRU (Roda, 1321, 1433, 1438); en els manuscrits del Matarranya, però, apareix l'epèntesi consonàntica pròpia del català comú: *divendres*, *gendre* (veg. Badia, 1984: 228–229; Vený, 1993: 141).

En els documents de la Ribagorça abunden les paraules en les quals s'ha preservat la consonant nasal en posició final, tret que, des del nostre punt de vista, no ha de ser atribuït al conservadorisme de la scripta, sinó a l'evolució pròpia de la parla viva, tal com s'apercep actualment en els parlars catalans de transició:⁵ *man* 'mà' (Roda, 1329, 1333, 1372, 1373, 1391, 1393), *german* 'germà' (Roda, 1394, 1396), *albaran* 'albarà' (Roda, 1333, 1356, 1358, 1360, 1363 *pàssim*), *sagrìstan* 'sagristà' (Roda, 1372, 1378), *scolan* 'escolà' (Roda, 1372), *gran* 'gra' (Roda, 1377), *vin* 'vi' (Roda, 1365), *raon* 'raó' (Roda, 1329, 1362, 1375, 1390, 1396), *reglon* 'ratlla d'escriptura' (Roda, 1333, 1371), *segon* 'segó' (Roda, 1438). No succeeix així en els textos del Matarranya, on els escassos exemples sí deuen respondre a la nasal residual romànica que, encara que es manté durant tota l'edat mitjana en els bisbats d'Elna (Rosselló) i Girona (veg. Rasico, 1993: 38–51; Batlle *et al.*, 2016: 110), ja desapareix en els primers textos escrits en català: *plan pagador* i *cosin girmà* (Fondespatla 1403, 1404, 1407, 1500), *vehín* 'veí' (Fondespatla 1325).

Finalment, comentem l'evolució del ll. LĪNTĚŌLU en els nostres documents: en cap hi ha la solució catalana oriental *llençol*, sinó que en els textos ribagorçans es recull la variant *linsol* (Roda, 1438), amb tancament de la vocal palatal àtona per influència de la consonant palatal inicial, mentre que

5 Segons l'*ALDC* (I, mapes 145, 146, 539), a banda de la Vall de Benasc, aquest tret perviu tot just a la Poble de Roda.

en els del Matarranya s'usa *lançol* (Fondespatla, 1400, 1401, 1403, 1423) amb canvi vocàlic per dissimilació (Recasens, 2017: 138–139). La primera pareix ésser la forma predominant en el català ribagorçà, i la segona és la més comuna en el català nord-occidental i en valencià (*DCVB*; *ALDC* II, mapa 272).

■ 3.2

Des d'una perspectiva morfològica, trobem certes solucions dialectals comuns als textos de la Ribagorça i el Matarranya. Aquest és el cas del demostratiu *aquestos*, usat encara en català col·loquial actual, que sorgeix com a solució per a facilitar la pronúncia d'*aquests* (*DECat* III, 718a): «et de aquestos solvem e deffenem a vós e a la universitat de Fraga per tots temps» (Roda, 1434); «pàgon de pena tres sous e aquestos age dit molliner a executar dins temps de sis semanas» (Fondespatla, 1500). En la documentació més antiga, apareix especialment en textos occidentals i només a partir del segle XV, de la mateixa manera que en els nostres manuscrits (*CICA*; veg. també Giralt, 2012: 65). Avui gairebé no es conserva en el català de la Franja, excepte en algunes localitats del Baix Cinca i el Baix Aragó-Casp, en convivència amb *estos* (*ALDC* VIII, mapa 1908).

En els nostres documents s'utilitza sistemàticament l'infix occidental *-esc-* en els verbs incoatius de la tercera conjugació (sobretot abundants en els protocols), general en la llengua fins les acaballes del segle XIV, quan comencen a testimoniar-se formes amb *-i-* (veg. Pérez Saldanya, 1998: 109–111): *poseesquen* (Fondespatla, 1338), *tribuescaç* (Roda, 1321), *deffenesch*, *ellesch*, *stituesch* (Roda, 1434, 1438), *stablesch*, *constituesch*, *substituesch*, *defenesch*, *elegesch*, *cedesch*, *aconseguesque*, *partesquen*, *poseesque*, *regeesque*, *serveesque* (Fondespatla, 1400, 1401, 1402, 1403, 1407, 1421, 1472, 1473, 1474).

D'altra banda, hi ha solucions diferenciadores entre uns documents i altres, que responen també a la realitat viva del català de la Ribagorça i del Matarranya. N'és un exemple el pronom àton *lis*, forma de tercera persona del plural amb funció de CI que s'ha creat per analogia amb el singular *li*; apareix en els protocols de Roda: «als quals lis avia signat dia ha dir-lis en la sua qüestió dels linàs» (Roda, 1434); «ni lis gosà deffensar los bous» (Roda, 1434). És cert que no es testimonia en els pergamins ribagorçans del segle XIV i esporàdicament en els protocols del segle XV; però, encara que preval *los*, el fet de ser utilitzat delata que en aquella època devia ésser ja d'ús cor-

rent en el nivell oral del ribagorçà.⁶ En canvi, en els textos del Matarranya no hi és, com en el català actual d'aquesta comarca.

En els textos de Roda és quasi sistemàtica la terminació *-as* per a les formes de femení plural («demanar ab altrás cartas et ab altrás obligacions»; «a las cosas damont ditas present fuy»; «clams o quereyllas exposar»; «puxan metre totas aquellas clàusulas»), mentre que en els del Matarranya s'utilitza *-es* («en preu de les dites casses»; «memòria de les dites coses»; «entement de bones persones»). Aquest comportament també s'observa en determinades desinències verbals, de manera que tenim *-a* i *-an* a la Ribagorça (*affermava, sia, era, devia, àgan, pagarian, aurian, afrontan*), però *-e* i *-en* al Matarranya (*affermave, sie, ere, devie, agen, pagarien, aurien, afrónten*). Si ens fixem en la realitat dialectal actual, veurem que, en efecte, una bona part de les parles catalanes de la Ribagorça (fonamentalment aquelles en què es reflecteix amb més intensitat la transició lingüística cap a l'aragonès) mantenen la *A* final àtona llatina en tots els casos esmentats (Veny / Massanell, 2015: 259); en canvi, al Matarranya, d'acord amb el català comú, sempre es modifica en /e/. Per tant, l'ús escrit dels documents de Roda bé pot ser un reflex d'una solució oral ja fixada en aquella època, i no tant una tendència a mantenir aquella vocal per llatinisme, explicació que sí es pot adduir en els pocs exemples enregistrats en la documentació medieval catalana (veg. Giralt / Moret, 2018: 172).

Interessants són en els documents del Matarranya els testimonis de les desinències *-o* i *-on* (de tercera i sisena persona, respectivament) del present de subjuntiu dels verbs de la primera conjugació, solució que mai no s'atesta en els textos de la Ribagorça (sempre *-e* i *-en*): *çeso, levo, s'atorgo, s'entrego, senyalo, sobro, torno, guànyon, púgon, sàlvon, aprofiton, vàlgon, réston, donon, pàgon, pàguon, tórmon* (Fondespatla, 1351, 1372, 1400, 1401, 1402, 1405, 1406, 1410, 1413, 1463, 1474, 1500). Aquesta característica és pròpia del català del Matarranya, a més d'altres punts de l'àmbit nord-occidental (Mequinensa i localitats de Lleida) i del valencià septentrional; es documenta per primera vegada justament en els nostres pergamins del Matarranya (Giralt / Moret, 2018: 202; Giralt, 2019: 38).

En els protocols de Roda s'empren esporàdicament els possessius *nostro* («nostro capítol de Roda», 1434), *vostro* i *vostros* («dret vostro e dels vostros», 1439), davant dels comuns *nostre, vostre, vostres*, que són també els usuals en tots els documents que hem fet servir. Són resultats dialectals per a l'explicació dels quals no es pot plantejar una restitució vocàlica (com en el cas de les formes catalanes amb *-e*), sinó la conservació del vocalisme etimolò-

6 S'aplega també en minuts del segle XVI de la Llitera (Giralt, 2012: 91).

gic llatí. A la Franja d'Aragó, aquestes són les úniques que es coneixen avui en aquells parlars de la Ribagorça i la Llitera on es reflecteix amb força la transició cap a l'aragonès (*ALDC* VIII, mapes 1930 i 1931; Giralt, 1998: 123); tanmateix, el català oral les manté en algunes zones de l'àmbit central i del balear (*ALDC* VIII, mapes 1930 i 1931).

Així mateix, en els documents ribagorçans trobem *hé* com a variant de la tercera persona del singular del verb *ser*, malgrat que només en aquests exemples: «qui ara hé 'és' ho per temps serà» (Roda, 1349, 1390); «congregats en la nostra casa de capítol hon hé 'és' costumats en lo dit monestir» (Roda, 1434). Aquesta és la forma que avui es conserva en el català de la Ribagorça i la Llitera, paral·lela a l'aragonesa *ye* (Haensch, 1960: 119; Giralt, 1998: 223).

Per últim, cal comentar en els textos de Roda l'ús de la preposició *en* amb el valor semàntic de contigüïtat o proximitat: «afronta en 'amb' vinya de Bernat de la Guardiola et en 'amb' vinya de Arnau de la Guardiola et en 'amb' vinya de Domingo de Beranuy et en 'amb' vinya de Domingo de las Poadoras» (Roda, 1321); «afronta d'una part en 'amb' vinya de Ramon Palyarès e de segona part en 'amb' vinya de Domingo de n'Alegre, terça part en 'amb' tera de Mateu de Coma» (Roda, 1397); «afronta en 'amb' torrent» (Roda, 1439). Només s'ha localitzat en el context que s'observa en els exemples, perquè en tots els altres casos s'utilitza la forma antiga *ab*, l'única recollida en els documents del Matarranya. No obstant això, avui és un tret general en ribagorçà, tortosí i valencià (Veny / Massanell, 2015: 284).

■ 3.3

Des d'una perspectiva diatòpica, el lèxic ofereix més interès, malgrat que no és fàcil concloure si una paraula és o no exclusiva d'una zona, i menys encara en una sincronia com la medieval. Moltes vegades hom ha pogut comprovar que algun mot, limitat avui geogràficament, gaudí en aquella època d'un ús més estès. Però, també és veritat que no deixa d'haver-hi tipus lèxics que des dels orígens del català foren preferits a d'altres en determinades àrees, i això es palesa també en els nostres documents.

■ 3.3.1

En aquest apartat ens fixarem únicament en els protocols notariaus, perquè, com ja hem assenyalat al començament, ens donen l'oportunitat d'aproximar-nos amb més detall a la realitat material de la gent de la Ribagorça i el

Matarranya. En els textos d'ambdues zones es poden reunir elements lèxics com els següents:

■ *banqual*. 'Feixa de terra de diverses formes': «volem e asignam hun banqual de tera, lo qual és derera lo coral d'en Jayme Serano» (Fondespatla, 1406); «dintre la població del dit loch de Merlle confrontant lo banqual» (Roda, 1438). És un derivat de *banc* < germ. BANK; amb aquest significat, és mot antic en català, però avui sembla ser propi de l'àrea occidental (DCVB; DECat I, 616b; ALDC IV, mapa 749; PALDC 4, mapa 491).

■ *cuba, cubas, cubes*. 'Bota gran de fusta per a tenir-hi vi': «huna cuba de fusta de roure tinent doents quartés poch més o menys» (Fondespatla, 1407); «E a vexells e cubas vinaris, VI sous» (Roda, 1434). Paraula procedent del ll. CUPA, usada en nuclis de la Baixa Ribagorça, la Llitera i el Matarranya (ALDC V, mapes 971 i 977); amb el sentit de 'cup' es recull als pobles castellanencs d'Herbers i Castell de Cabres (ALDT, mapa 342). Segons Coromines (DECat II, 1105b), tot i que apareix en un manuscrit pallarès de 1100, es tractaria d'un manlleu recent del castellà, però la data de registre dels exemples en els manuscrits de Fondespatla i, a més, el fet que s'atesti en documentació valenciana del segle XIII, fa pensar que realment es tracta d'un aragonesisme (Giralte / Moret, 2019: 54–55).

■ *lit de roba*. 'Conjunt de peces de tela que serveixen per a cobrir o guarnir el llit': «hun lit de roba segons que nosaltres donam en son matrimoni a na Andreua» (Fondespatla, 1424); «tot aquell axovar e segura e lit de roba e vestits nupcials» (Roda, 1433). Variant de la locució més general en català *roba de llit*, que en certs contextos equival a *aixovar*; es pot afirmar que és pròpia de la Franja d'Aragó, ja que, de moment, només ha estat enregistrada en manuscrits procedents de la susdita zona catalanoparlant (veg. Giralte, 2010). En castellà es documenta l'equivalent *cama de ropa* des de mitjans segle XIV, locució que fa referència a la roba de la llar i al mobiliari alhora (cf. Pérez Toral, 2015).

■ *pati*. 'Espai no edificat i, per extensió, sortida o corral adjacent a una casa': «hun pati o verger que yo tinch setiat al cap dell raval» (Fondespatla, 1498); «e après veeren lo pati contiguo de la casa qui en Galceran de Senta Creu havia feyt derroquar» (Roda, 1438). Amb aquest significat primitiu s'atesta en ribagorçà, tortosí i valencià (DCVB; DECat VI, 337a; Giralte, 2005).

■ *enbaxas, enbaxes*. 'Objectes transportables i utilitaris de tipus divers': «axí aquelles li lex ab tot ço que dintre és, ço és totes e qualssevulles robes, aïnes, enbaxes, fustes obrades o per obrar, cubs, cubes e totes altres fustes,

robes que dintre aquelles són» (Fondespatla, any 1403); «robas de lits, ostyllas, enbaxas e tots altres draps de ly e de lana» (Roda, 1434). Mot no contingut en els diccionaris, però sí en el *Llibre de Cort de Justícia de Cozentaina* (1294–1295), en el *Llibre de Cort de Justícia de València* (1279–1321), en altres textos valencians del segle XIV (*CICA*; Diéguez, 2001: 308) i en documentació de les Paüls (Ribagorça) de la segona meitat del segle XVI. Potser l'haurém de relacionar amb el baix llatí *ambactia* 'servei', procedent del gal *ambactos* 'servidor', d'on surten l'italià arcaic *ambasia* 'servei' i els derivats occitans *ambaissada* 'encàrrec', 'ambaixada', *ambaissador* 'ambaixador', l'antic *ambaissar* 'complir un encàrrec' i l'occità modern *embaisso* 'embalutges, sacs, cordatges, etc.', amb el qual enllaçaria el nostre *enbaixes* amb el sentit que podem deduir pel context en què s'utilitza; el mateix origen té l'antic *embaixeries* 'encàrrecs, negocis', usat per Eiximenis (Giral / Moret, 2019: 46).

■ 3.3.2

En els manuscrits del Matarranya hi ha una sèrie de vocables marcats dialectalment que no apareixen en els textos de la Ribagorça i que actualment sobreviuen en zones del tortosí i del valencià:

■ *alboreda*. 'Arbreda': «en speciall vos oblich hun troz de tera, alboreda, que yo é en lo terme de la villa de Pena-roja» (Fondespatla, 1473). Variant dissimilada del substantiu *arboreda* (cf. *arbreda*), que segueix viva a l'àrea de Tortosa i Ribera d'Ebre (*DECat* I, 361b).

■ *caboga*. 'Extrem d'una cosa més gruixut i voluminós que la resta; bulb': «Més XI cafiz de caboga de safrà là hon atrobat serà» (Fondespatla, 1474). És un derivat de *cap* < *CAPUT* i el sufix *-ossa*, encara que també podria ser fruit de l'encreuament de *cabeça* amb *cabota*; és propi del català nord-occidental, especialment de l'àrea del tortosí (*DECat* II, 504a; *ALDC* V, mapa 1118; *PALDC* 5, mapa 729).

■ *jònech*. 'Bou jove, vedell': «En spicial huna vaqua ab un jònech de pèl quasi morè» (Fondespatla, 1473). Del femení *jònega* < ll. vg. *JŪNĪCA, amb un canvi *u* > *o* per influx de *jove* < ll. JŪVĒNIS; avui resta viu en diferents zones del valencià (*ALDC* VI, mapa 1285; *PALDC* 6, mapa 818).

■ *mestura*. 'Mestall, barreja de cereals': «V faneques de forment, VIII° faneques de mestura, III de hordi» (Fondespatla, 1474). Mot antic i dialectal, que procedeix del ll. MĪXTURA, encara enregistrat per Coromines al País Valencià i a les valls aragoneses de Benasc, Chistau i Bielsa (*DECat* V, 625b); segons les dades de l'*ALDC* (IV, mapa 797), només es recollí a Eressué (Vall de Benasc) i Torremançanes (Alacant).

■ *regal, regall*. ‘Regueró, solc per on passa l’aigua, especialment per a regar’: «afronte ab en Johan Raliu, ab lo regal, ab camí del molí per mig» (Fonduespatla, 1473); «que afronte ab lo regal et ab Pau Pastor et Laonart Tomàs» (Fonduespatla, 1499): Derivat de *rec*, amb influència de *regar* pel que fa al significat, present en català occidental (*DECat* VII, 165b; *DCVB*). Amb aquest valor semàntic, l’*ALDC* (IV, mapa 768) només el testimonia a Fraga.

■ *sementer*. ‘Sembrat’: «En special lo sementer de hun troz de tera que yo é en lo terme del dit loch» (Fonduespatla, 1472). Derivat de *sement* < ll. *SEMENTIS*, el primer testimoni del qual es troba en Lull; amb el significat atestat en els nostres manuscrits, es conserva al Matarranya i nord del País Valencià, tot i que a les Illes Balears és prou viu designant cadascuna de les petites finques que formen una propietat rústica (*DECat* VII, 769a; *DCVB*).

■ *sotanella*. ‘Petita parcel·la de terra’: «Et et ab açò ensemps sobre huna sotanella que nós tenim setiada en lo dit terme de Fontespalla» (Fonduespatla, 1499). Sembla ser una variant del català *sortanella*, derivat diminutiu de *sort* < ll. *SÖRTE*, enregistrada també en documentació del segle XV del Maestrat i de la Plana de Castelló (*DECat* VIII, 98a) i del segle XVI del Matarranya (Fort, 2002: 119); presenta reducció de la consonant vibrant potser per una errada de l’escrivà, a partir de la influència de *sota* o *sot*.

■ 3.3.3

Per la seva banda, en els documents de la Ribagorça hi ha paraules dialectals que no s’atesten en els del Matarranya i que avui s’empren preferentment a l’àrea del ribagorçà i el pallarès, i en alguns casos de l’aragonès:

■ *abogar*. ‘Posar bogues, fitar, amollonar’: «de aquells secans e regadius e lochs coneguts e per conèixer, abogats e per abogar» (Roda, 1434). Derivat de *boga* (*vid. infra*) i variant del català nord-occidental *bogar* ‘afrontar’ (*DECat* II, 33a), encara que, segons el context en què s’utilitza, amb un significat diferent que coincideix amb el de *boguear*, solució emprada a la Llitera (Giralte, 2005). Segons l’*ALDC* (IV, mapa 748), encara perviu a la Codoñera amb aquest mateix sentit, i en els nostres manuscrits en tindriem el primer testimoniatge.

■ *boga*. ‘Fita, molló’: «axí com affronta primera part en la boga del terme de Güel» (Roda, 1434). Mot conservat al català de la Ribagorça aragonesa (i Taüll), la Llitera i el Baix Aragó (*ALDC* IV, 748; *PALDC* 4, mapa 490), també en aragonès al costat de les variants *buga*, *buga* i *muga*,

coincident aquesta darrera amb la solució del basc; segons Coromines, doncs, és clar que prové d'una base protobasca (veg. *DECat* II, 30b i seg.).

■ *calcer*. 'Calçat': «e mosèn Arnal Marquès que no sie tengut de res a son calcer ne a son vestir» (Roda, 1438). Derivat directe del ll. CALCĒUS 'sabata', present en tot l'àmbit del català occidental i coincident amb l'aragonès *calcero* (*DCVB*; *DECat* II, 416b).

■ *carrabó*. 'Cereal distint però anèleg al sègol': «Item a cafiçs de civada, de ordy e de carrahó, VII sous» (Roda, 1434). Variant de *carragó*, mot usat en ribagorça, germà de l'aragonès *carraón* i del gascó *carroun*; paraula segurament preromana, tal vegada provinent d'una base *KARRAGO/ARRAGO, -GON (veg. *DECat* II, 587a–588a).

■ *caxigàs*. 'Roureda': «camps, vinyas, horts, hortals, ferrigenals, linàs o canemàs, e olivars, caxigàs e lecinars o selvas» (Roda, 1433). Paraula procedent de l'aragonès *caixigo*, variant de *queixigo* 'roure', que té el seu origen en una arrel preromana CAX- (*CAXICU) adoptada pel cèltic (*DCECH* IV, 712a). És utilitzada en alguns parlars de transició ribagorçans i en benasquès (*DECat* VI, 922; *ALDC* V, mapa 1222; *PALDC* 5, 599).

■ *cremaylls*. 'Clemàstecs, cadenes de la llar amb ganxos per penjar-hi atuells': «ab los cremaylls e ferres que són propis del dit capmàs» (Roda, 1433). Sembla provenir del ll. vg. CREMASCLUM, passat després a CREMACLUM, i s'usa sobretot a bona part de l'àrea nord-occidental del català (*DECat* II, 1038b i 1039b; *ALDC* II, mapa 323; *PALDC* 2, mapa 202).

■ *lecinars*. 'Alzinars': «camps, vinyas, horts, hortals, ferrigenals, linàs o canemàs, e olivars, caxigàs e lecinars o selvas» (Roda, 1433). Mot aragonès derivat de *llecina* < ll. ILCĪNA, que dins l'àmbit catalanòfon s'usa en alguns parlars ribagorçans de transició, com el de la Pobla de Roda (*DECat* I, 245a; *ALDC* V, mapa 1216; *PALDC* 5, mapa 767).

■ *panistre*. 'Paner gran o cove': «Item I panistre de berga» (Roda, 1438). Aquesta paraula és una alteració de *canastra* (veg. *DECat* II, 468), per encreuament amb altres derivades de *pa* (v. gr. *paner*, *panera*); sembla que antigament tingué un ús més extens (*DECat* VI, 151a), però avui resta restringit a l'àrea nord-occidental (*ALDC* II, mapa 333).

■ *rengas*. 'Fileres de ceps plantats': «Encara més vos donam las terres e rengas de la coma de Roda» (Roda, 1433). Mot procedent del fràncic HRĪNG 'cercle', per feminització de l'original *reng* 'fila'; s'usà en català antic, però avui només perviu en alguns nuclis ribagorçans, com Sopeira (*DECat* VII, 245a; *ALDC* V, mapa 941).

■ *rengla*. ‘Filera d’arbres plantats’: «aquella terra ab renglas mia pròpria que yo he dintre los dit terme de Roda» (Roda, 1434). Paraula que prové de *renga*, amb una *-l-* afegida que nasqué per repercussió de la *-r-*, ajudada per la influència de *regla* i *regló* (del ll. RĚGŮLA); tot i que Coromines (*DECat* VII, 243b–244b) afirma que és solució moderna, els documents ribagorçans palesen que ja existí en època medieval. Té ús preferible a l’àrea nord-occidental, però també s’atesta en alguns pobles pirinencs de la zona oriental (*DCVB*).

■ *somer*. ‘Ase’: «quatre mulas e hun somer» (Roda, 1438). Encara que el femení *somera* apareix en els documents de la Ribagorça i del Matarranya, la forma masculina *somer* només s’atesta en els primers. És un derivat de *soma* (segle XI) < ll. SAGMA ‘càrrega’, amb el sufix *-er* < -ARIU. Segurament fou d’ús més general en català medieval, però aviat restà limitat al català ribagorçà (*DECat* VIII, 62b–63a; *ALDC* VI, mapa 1377; *PALDC* 6, 857).

■ *tiracaliu*. ‘Tirabrases’: «una pala de ferre e un tiracaliu de ferre e un forigó de ferre» (Roda, 1438). Paraula composta del verb *tirar* ‘estirar’ < ll. vg. *TIRARE ‘tirar sagetes’ i el substantiu *caliu* < ll. vg. CALIVUM (*DECat* II, 424). Té avui un ús preferent en nuclis de la Ribagorça i el Pallars, tot i que també apareix en altres punts del Pirineu Oriental i Girona (*DCVB*; *ALDC* V, mapa 1052; *PALDC* 5, 704).

■ 4 Conclusions

La regularitat dels documents produïts a la Franja d’Aragó és clara i té la seva continuïtat en els textos d’altres zones de l’àmbit catalanòfon; aquesta scripta, doncs, participa dels trets que caracteritzen, de forma general, la del català medieval en conjunt, tant en textos literaris com administratius. Però, tot i que en aquests manuscrits l’espontaneïtat resta molt restringida, la nostra recerca confirma que hi ha elements dialectals, fins i tot en la sincronia medieval en què foren redactats. És cert, no obstant això, que la presència o l’absència de determinats trets posa de manifest que els pergamins del segle XIV contenen una scripta més conservadora perquè s’ajusta més a la del català general de l’època, mentre que els protocols del segle XV ofereixen més diatopismes.

D’altra banda, la comparació de la documentació procedent d’àrees subdialectals diferents des d’una perspectiva actual dins de la Franja —en aquest cas de la Ribagorça i del Matarranya—, ens ha permès demostrar que aquesta circumstància té el seu reflex en els textos antics, perquè hi ha determinades solucions que hi són en uns, però no en d’altres. Per tant,

verifiquem que els textos no literaris de la Franja d'Aragó són realment importants per a conèixer com fou el català medieval d'aquesta zona, per a comprovar que la diversitat dialectal ja existia llavors i per a entendre millor el panorama lingüístic actual del català a l'Aragó. ■

■ Referències bibliogràfiques

- ALDC* = Veny, Joan / Pons i Griera, Lídia (2001–2018): *Atles lingüístic del domini català*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, <<https://aldc.iespais.iec.cat/>> [27.02.2020].
- ALDT* = Gimeno Betí, Lluís (1997): *Atles Lingüístic de la Diòcesi de Tortosa*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Badia i Margarit, Antoni M. (21984): *Gramàtica històrica catalana*, València: Tres i quatre.
- Batlle, Mar / Martí i Castell, Joan / Moran i Ocerinjauregui, Josep / Rabella, Joan Anton (2016): *Gramàtica històrica de la llengua catalana*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- CICA* = Torruella, Joan / Pérez Saldanya, Manuel / Martines, Josep (dirs.): *Corpus Informatitzat del Català Antic*, <<http://www.cica.cat/index.php>> [27.02.2020].
- Coromines, Joan (1970): *Estudis de toponímia catalana*, Barcelona: Editorial Barcino.
- Coromines, Joan (51997): *Lleures i converses d'un filòleg*, Barcelona: Club Editor.
- DARA* = Gobierno de Aragón (ed.): “Documentos y Archivos de Aragón”, <<http://dara.aragon.es/opac/app/simple>> [20.02.2020].
- DCECH* = Corominas, Juan / Pascual, José Antonio (1981): *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, vol. 4, Madrid: Gredos.
- DCVB* = Alcover, Antoni M. / Moll, Francesc de B.: *Diccionari català-valencià-balear*, <<http://dcvb.iecat.net/>> [26.02.2020].
- DECat* = Coromines, Joan (1980–2001): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 10 vols., Barcelona: Curial Edicions Catalanes.
- Diéguez, M. Àngels (2001): *El llibre de cort de justícia de València (1279–1321)*, València / Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

- Farreny, M. Dolors (2004): *La llengua dels processos de crims a la Lleida del segle XVI*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Ferrando, Antoni (2001): «Aproximació dialectològica al *Llibre dels fets*, de Jaume I», *Arxiu de Textos Catalans Antics* 20, 511–531.
- / Nicolàs, Miquel (1993): *Panorama d'història de la llengua*, València: Tàndem.
- Fort, Maria Rosa (2002): «El català i l'aragonès, llengües en contacte (edat mitjana i moderna)», *Caplletra* 32, 111–125.
- Giralt Latorre, Javier (1998): *Aspectos gramaticales de las hablas de La Litera (Huesca)*, Zaragoza: Institución Fernando el Católico.
- (2005): *Lèxic de la Llitera*, Lleida: Editorial Milenio.
- (2010): «*Llits de roba* del siglo XVI en Albelda (Huesca)», in: Castañer, Rosa M^a / Lagüéns, Vicente (eds.): *De moneda nunca usada. Estudios dedicados a José Mª Enguita Utrilla*, Zaragoza: Institución Fernando el Católico, 295–309.
- (2011): «El catalán noroccidental a ambos lados de la frontera», *Archivo de Filología Aragonesa* 67, 113–141.
- (2012): *La llengua catalana en documentació notarial del segle XVI d'Albelda (Osca)*, Albelda: Ajuntament d'Albelda / Centre d'Estudis Lliterans.
- (2019): *Llibre de testaments (1398–1429) d'en Pere Oriola, notari de Fondespata. Edició i estudi lingüístic*, Teruel: Instituto de Estudios Turolenses.
- / Moret Oliver, Mª Teresa (2018): «*Sie manifesta cosa a tots hòmens*». *El català del segle XIV en textos notariais del Matarranya (Terol)*, Zaragoza: Prensas de la Universidad de Zaragoza.
- / — (2019): «Manuscrits medievals del Matarranya (Terol) i llurs aportacions al lèxic català», *Caplletra* 67, 39–64.
- Haensch, Günther (1960): *Las hablas de la Alta Ribagorça*, Zaragoza: Institución Fernando el Católico.
- Moret Oliver, Mª Teresa (2010): *Documentació notarial aragonesa del segle XIV escrita en català. Edició i estudi grafemàtic*, Zaragoza: Universidad de Zaragoza (tesi doctoral inèdita).
- Nadal, Josep M. / Prats, Modest (1996): *Història de la llengua catalana 2. Segle XV*, Barcelona: Edicions 62.
- Navarro, Pere (1996): *Els parlars de la Terra Alta. 1. Estudi geolingüístic*, Tarragona: Diputació de Tarragona.

- PALDC = Veny, Joan (2007–): *Petit Atlas Lingüístic del Domini Català*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, <<https://aldc.espais.iec.cat/>> [26.02.2020].
- Pérez Saldanya, Manuel (1998): *Del llatí al català. Morfosintaxi verbal històrica*, València: Universitat de València.
- Pérez Toral, Marta (2015): «Las expresiones *mesa de manteles* y *cama de ropa* en el siglo XVII», *Anuario de Letras: Lingüística y Filología* 3:1, 131–167.
- Rasico, Philip D. (1993): *Estudis i documents de lingüística històrica catalana*, Barcelona: Curial Edicions Catalanes.
- Recasens, Daniel (2017): *Fonètica històrica del català*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Veny, Joan (1991): *Els parlars catalans*, Palma de Mallorca: Editorial Moll.
- (1993): *Dialectologia filològica*, Barcelona: Curial Edicions Catalanes / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (2001): *Llengua històrica i llengua estàndard*, València: Universitat de València.
- / Massanell, Mar (2015): *Dialectologia catalana. Aproximació pràctica als parlars catalans*, Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona / Publicacions de la Universitat de València / Publicacions de la Universitat d'Alacant.
- Javier Giralt Latorre, Universidad de Zaragoza, Departamento de Lingüística y Literatura Hispánicas, Facultad de Filosofía y Letras, c/ San Juan Bosco, 7, E-50009 Zaragoza, <jgiralt@unizar.es>, ORCID: 0000-0002-5518-1123.
- María Teresa Moret Oliver, Universidad de Zaragoza, Departamento de Lingüística y Literatura Hispánicas, Facultad de Filosofía y Letras, c/ San Juan Bosco, 7, E-50009 Zaragoza, <mmoret@unizar.es>, ORCID: 0000-0002-2336-6094.